

Polski system ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie i sferach pokrewnych, w trakcie procesów akcesyjnych oraz członkostwa w UE Wybrane aspekty

Część II Okres przynależności Polski do UE

Stanisław H. Nowak, Radosław R. Nowak

Abstrakt

Trwający blisko 15 lat okres przygotowawczy do osiągnięcia przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej, polegający zarówno na przeniesieniu na grunt polski prawodawstwa unijnego, w tym także ubezpieczeniowego, jak i na kształtowaniu krajowego systemu ubezpieczeń dla szeroko pojmowanego rolnictwa i obszarów wiejskich, nie zdołał jednak (mimo przyjęcia modelu europejskiego) dokonać zmian, które w wystarczający sposób podniosłyby system ubezpieczeń rolniczych z długotrwałego kryzysu trwającego od 1990 roku.

Nie wykorzystano również w pełni możliwości oferowanych w ramach polityki wspólnotowej, związanych m.in. z poszerzeniem palety asekuracyjnej o nowoczesne rodzaje ubezpieczeń zabezpieczających różne rodzaje ryzyk oraz o tradycyjną formę transferu ryzyka znaną z wcześniejszych okresów historii polskich ubezpieczeń, jaką jest wzajemność ubezpieczeniowa¹.

1. Na ten temat zob. m.in.: K. Malinowska, S. Nowak, A. Śliwiński, *Wzajemność ubezpieczeniowa jako forma realizacji ubezpieczeniowej* [w:] *Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń na przykładzie województwa świętokrzyskiego*, red. nauk. S. Nowak, Warszawa, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, 2012, s. 315–330. Także: M. Podstawka, J. Pawłowska-Tyszko, *Rozwój rynku ubezpieczeń wzajemnych* [w:] *Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, red. nauk. M. Soliwoda, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022, s. 1077–1109.

Stanisław H. Nowak, dr, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka; **Radosław R. Nowak**, mgr, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka.

Równocześnie, w okresie poakcesyjnym, znacznemu rozszerzeniu uległa grupa strukturalnych narzędzi służących zarządzaniu ryzykiem w rolnictwie, wykraczająca poza sferę ubezpieczeń.

Przyczyny strukturalnego kryzysu ubezpieczeń gospodarczych rolnictwa i sfer pokrewnych (w latach 1990–2004) leżały zarówno w przesłankach natury ustawowej (likwidacja systemu ustawowych ubezpieczeń rolnych), jak i błędach we wdrażaniu rynkowego modelu ubezpieczeń w Polsce. Szczególnym przejawem owych błędów było dogmatyczne i wybiórcze pojmowanie ideowej zasady ustrojowej wolności umów w ubezpieczeniach rolnych, z jednoczesną aprobatą dla prawnego i ekonomicznego obowiązku zawierania takich umów w innych rodzajach ochrony ubezpieczeniowej.

Przedmiotem zawartej w niniejszym opracowaniu (części I i II) problematyki² jest analiza tworzenia i wdrażania modelu ubezpieczeń wzmiankowanych sektorów na tle legislacji i praktyki, w ramach zjednoczonego rynku ubezpieczeń rolnych w okresie realizacji procesów przygotowujących wejście Polski do Unii Europejskiej (UE) – część I opracowania, a następnie w realizacji nowego systemu ubezpieczeń w modelu rynkowym – część II opracowania.

Przeprowadzona przez autorów analiza prawno-organizacyjnych uregulowań obowiązującego systemu ubezpieczeń rolnych w latach 2004–2022, z uwzględnieniem regulacji i innych instrumentów oddziaływania oferowanych/wprowadzanych przez organy i instytucje unijne, wykazuje oraz potwierdza stawianą tezę, że negatywne skutki wywołane przemianami natury ustrojowo-rynkowej wczesnego okresu gospodarki rynkowej odczuwane były w całym okresie dotychczasowej przynależności Polski do UE. Były one pogłębione dodatkowo zewnętrznymi zjawiskami natury przyrodniczo-społecznej oraz szeregiem przyczyn natury wewnętrznej³. Te ostatnie, związane z zawieraniem i wykonywaniem umów ubezpieczenia, charakteryzują się głęboką i charakterystyczną dla systemu ustrojowego gospodarki liberalnej komercjalizacją stosunku umownego oraz nierównowagą cywilno-prawną stron umów (na korzyść strony podaźowej).

Autorzy pracy – poddając analizie wybrane akty prawne, dostępne raporty oraz literaturę naukową przedmiotu, a także na podstawie własnych doświadczeń jako uczestników rynku ubezpieczeń gospodarczych w Polsce – wskazują przede wszystkim właśnie na rozwiązania ustrojowe, a także, co za tym idzie – organizacyjne jako jedne z podstawowych źródeł kryzysu systemu ubezpieczeń gospodarczych w polskim rolnictwie oraz sferach do niego zbliżonych.

Biorąc pod uwagę powyższe, celem części II opracowania jest więc przede wszystkim identyfikacja objawów nieprawidłowości wywołujących rosnące zagrożenia ryzykiem oraz

2. Opracowanie stanowi pewnego rodzaju kontynuację artykułu: S. H. Nowak, *Rynkowy model polskich ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie w okresie przygotowań do wejścia do UE (lata 1990–2004)*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2021, nr 2(76).

3. Na ten temat zob. m.in. S.H. Nowak, *ibidem*. Zob. także rozważania autorów zawarte w części I niniejszego artykułu, opublikowanej w „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2023, nr 1(79).

umiejscowionych w ubezpieczeniowych stosunkach prawnych, istniejących na gruncie ubezpieczeń rolnych ukształtowanych po przystąpieniu Polski do UE. Wskazują one niezmiennie na potrzebę ustawicznej modernizacji systemu z uwzględnieniem tak dobrodziejstw, jak i problemów związanych z prowadzeniem wspólnej polityki rolnej i zarządzaniem ryzykiem w rolnictwie, na jednolitym rynku europejskim.

Słowa kluczowe: kryzysy ubezpieczeń, polski system ubezpieczeń rolnych, system ubezpieczeń rolniczych w UE, ubezpieczenia rolne, zarządzanie ryzykiem w rolnictwie.

Okres transformacji ustrojowej i akcesji do UE

Uwagi ogólne

Analiza zjawisk, jakie zachodziły w polskim systemie ubezpieczeń rolnych w okresie po przystąpieniu Polski do UE, wymaga przypomnienia podstawowych faktów związanych z transformacją ustrojową i jej skutkami, w odniesieniu do ubezpieczeń dla rolnictwa, obszarów wiejskich i małych miast.

Należy przy tym najpierw wspomnieć, że trwające na przełomie XX i XXI wieku procesy gospodarczo-społeczne zwiastujące wkraczanie rozwiniętych gospodarek współczesnego świata w postprzemysłową erę rewolucji technologiczno-informacyjnej, do których dołącza Polska ze zmianami ustrojowo-gospodarczymi, powodują konieczność nowego spojrzenia modelowego na współczesną i przyszłą rolę polskiego rolnictwa jako ważnego działu gospodarki narodowej, choć już nie tak wiodącego jak w poprzednich systemach ustrojowo-gospodarczych.

Zgodnie z zasadami teorii fizjokratycznej rolnictwo w Polsce uznawano za wiodący dział gospodarki narodowej aż do czasów II Rzeczypospolitej, a nawet w okresie panowania gospodarki nakazowo-rozdziałowej. Doktryna ta dominowała, aż do czasów rewolucji przemysłowej. Niejako konsekwencją prawnopracowniczą owej wagi rolnictwa stało się szerokie pojmowanie ww. działu gospodarki, znaczone zaliczeniem doń także innych, pokrewnych oraz towarzyszących sektorów życia i gospodarowania z obszarów wiejskich (także gospodarstw nierolniczych), a nawet małych miast.

W tej konwencji pojmowania rolnictwa znalazły się też ubezpieczenia gospodarcze, które na ziemiach polskich rozpoczęły swą zorganizowaną, prawnie uregulowaną postać od przymusowych ubezpieczeń budynków wiejskich (w 1803 roku), poszerzaną

zakresem przedmiotowym i podmiotowym aż do połowy XX wieku, kierującą głównie zainteresowanie ubezpieczeń w rolnictwie na zabezpieczenie środków produkcji i planów rolniczych.

Zachowując, jako wiodący, ustawowy charakter ochrony ubezpieczeń dla całej gospodarki narodowej, przymusową ich formą obejmowano kolejne ważne sfery posiadanych w obu sektorach rolnictwa gospodarki (uspołecznionej i nieuspołecznionej) wartości majątkowych.

W rolnictwie nieuspołecznionym skala tej ochrony rozpoczynała się od gospodarstw rolnych, (budynków, mienia, upraw, zwierząt, OC rolników, OC/NW/AC pojazdów mechanicznych), poprzez budynki i mienie gospodarstw nierolniczych (na działkach poniżej 1 ha) aż po bezrolnicze gospodarstwa domowe, usytuowane na obszarach wiejskich, a także w małych miastach.

Wspomniany szeroki pakiet ubezpieczeń ustawowych uzupełniały ubezpieczenia, których umowy wymuszały inne niż ustawowa forma przymusu ubezpieczeniowego, np. dla kontraktowej masy towarowej produkcji rolniczej. Poza systemem ubezpieczeń charakteryzujących się przymusem ich zawierania funkcjonowała tu również licząca się grupa ubezpieczeń umownych – dobrowolnych, osobowych lub majątkowych – liczbowo i zakresem ochrony nie tak bogata jak formy obowiązkowe, np. indywidualne ubezpieczenia na życie.

Model gospodarki rynkowej wprowadzony w Polsce ustawami ustrojowymi z 28 grudnia 1989 roku (przywoływanymi w części I opracowania), a przeniesiony na grunt ubezpieczeń gospodarczych ustawą o działalności ubezpieczeniowej z 28 lipca 1990 roku⁴, zmienił filozofię powstawania, organizacji oraz funkcjonowania tych ubezpieczeń, także w odniesieniu do rolnictwa i sfer mu towarzyszących, obejmowanych powszechną ochroną ubezpieczeniową w starym modelu ubezpieczeń czasów gospodarki nakazowo-rozdziałowej (głównie z racji przymusu).

W wyniku zmian nastąpiło przeniesienie na grunt ubezpieczeń ustrojowych zasad rynkowych, zwłaszcza:

- wolności umów ubezpieczeniowych⁵,
- dążenia po stronie podażowej rynku ubezpieczeń do osiągnięcia zysku z prowadzonej działalności,
- samorządzenia sobie podmiotów obu stron rynku ubezpieczeń (popytowej i podażowej) w przedmiocie zakresu potrzeby ochrony (strona popytowa) i zakresu świadczonej ochrony (strona podażowa) z wyjątkiem ograniczonym

4. Ustawa z dnia 28 lipca 1990 roku o działalności ubezpieczeniowej, Dz. U. 1990 nr 59 poz. 344.

5. W wolnorynkowym modelu ubezpieczeń zostały zarzucone sposoby powstawania stosunku prawnego ubezpieczeń gospodarczych, oparte na prawnej zasadzie *ex lege*.

do ustawowo zakreślonych przypadków dotyczących obowiązku zawarcia określonej ściśle kategorii rodzajowej ryzyka.

Realizacja owych zasad – przy jednoczesnej utracie opiekuńczo-społecznej roli państwa nad działalnością asekuracyjną i ograniczeniu kontrolnej jego roli nad „samoregulującym” się rynkiem ubezpieczeniowym oraz ustrojowym zawężeniem znaczenia rolnictwa w gospodarce narodowej (a w ślad za tym roli ubezpieczeń gospodarczych) – legła u podstaw głębokich zmian zasad i praktyki tworzenia oraz funkcjonowania nowego systemu chroniącego rolnictwo metodami ubezpieczeń⁶. Przypomnijmy, że zasady te stały się przyczynami głębokiego kryzysu strukturalnego polskiego systemu ww. ubezpieczeń rolnych, a oznaczały m.in.:

- utratę powszechności ochrony środków produkcji i plonów do szcztąkowej postaci w stosunku do zakresu obowiązywania ich przed wejściem w życie ustawy z 1990 roku;
- wyłączenie szeregu rodzajów ryzyka z grupy objętej powszechną ochroną, np. budynków i mienia nierolniczych gospodarstw domowych obszarów wiejskich i małych miast;
- zawężenie funkcji prewencyjnej wszystkich nowych ubezpieczeń rolnych do prewencji normatywnej i likwidacja prawnego obowiązku wykonywania interwencyjnej jej roli;
- odstąpienie państwa od spełniania funkcji społeczno-opiekuńczej i socjalnej w systemie ubezpieczeń rolniczych, co w praktyce w kolejnych fazach realizacji zasad rynkowych w rolnictwie oznaczało przejęcie tychże funkcji przez państwo;
- potrzebę utworzenia nowych, także pozaubezpieczeniowych postaci wspomagania systemu dopłat produkcji rolniczej i wyrównania szans rozwojowych⁷.

Blisko 15-letni okres przygotowawczy do osiągnięcia przez Polskę członkostwa w UE i europeizacji polskich ubezpieczeń polegający tak na transpozycji na grunt polski prawodawstwa unijnego, także ubezpieczeniowego, jak i na budowie oraz utrwalaniu krajowego systemu ubezpieczeń sfery rolnictwa (przyszłego obszaru ubezpieczeń rolnictwa UE), mimo przyjęcia modelu europejskiego jako prawno-organizacyjnego systemu ubezpieczeń rolniczych, nie zdołał jednak dokonać wystarczająco skutecznych uregulowań i działań wydobywających system ubezpieczeń rolniczych z długotrwałego kryzysu trwającego po 1990 roku⁸.

Deklarowane i realizowane prze kolejne ekipy władzy ustawodawczo-wykonawczej lat 1990–2005: odstąpienie od zasad uznawania gospodarki rolnej jako

6. Bliżej zob. S.H. Nowak, *Rynkowy model polskich ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie w okresie przygotowań do wejścia do UE (lata 1990–2004)*, op. cit., passim.

7. Co uczyniono w Polsce od 2005 roku w postaci unijnego i krajowego systemu dopłat.

8. O kryzysie tych ubezpieczeń w latach 1990–2003 zob. S.H. Nowak, *Rynkowy model...*, op. cit., passim.

współwiodącego w gospodarce narodowej, a wraz z tym konsekwentna nihilizacja wykształconego przez dwa wieki modelu gospodarczych ubezpieczeń rolnych z przeważającym systemem ubezpieczeń ustawowych, a także przejawiana nadmierna wiara ww. ekip co do przyszłego powodzenia gospodarczo-społecznego samoregulujących się rynków (w tym ubezpieczeniowego) doprowadziły w praktyce do stanu zapaści ochrony rolnictwa⁹. Niedomagania nowego modelu ubezpieczeń¹⁰ wskazywane natomiast przez środowiska praktyków rynku rolniczego i innych interesariuszy działalności ubezpieczeniowej czy przez środowiska naukowo-badawcze miały zniknąć lub zostać stanowczo złagodzone poprzez niewielką modernizację rozwiązań prawnopraczynnych (w tym przyjęcie – z racji społecznych jako wyjątku – obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia)¹¹, a przede wszystkim z powodu wejścia i praktyki wspólnotowego rynku ubezpieczeń.

Pakiet obowiązkowych ubezpieczeń w rolnictwie polskim¹², ostatecznie przekazany i przyjęty przez UE w drodze negocjacji akcesyjnych, ustalał stosowanie rodzajów obowiązkowych ubezpieczeń dotyczących rolnictwa (OC rolników, OC tzw. inne dot. podmiotów zobowiązanych z racji wykonywania zawodów, OC pojazdów mechanicznych osób i podmiotów prawnych związanych z rolnictwem, budynków rolniczych od ognia i innych zdarzeń losowych)¹³. System ten uzupełnia liczna rodzajowo grupa umownych ubezpieczeń dobrowolnych, realizowanych już według rynkowego, unijnego modelu z działami: I – ubezpieczeń na życie i II – ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych. Jednakże w odniesieniu do sfery rolniczej i obszarów wiejskich jest on znacznie mniej powszechny niż w okresie gospodarki nakazowej oraz trudny do ilościowego określenia z racji jego statystycznego zaliczenia do rodzajów i grup działowych.

Z powodu tej ostatniej przyczyny dotyczą go nabyte w ramach gospodarki rynkowej przywary natury ogólnej¹⁴, ograniczenia cywilno-prawnej zasady równości stron stosunku prawnego ubezpieczenia towarzyszącej innej generalnej zasadzie ubezpieczeń, prawidłowej realizacji ich naczelnej funkcji ochronnej (realizowanej przez spełnianie

9. Por. S.H. Nowak, *Rynkowy model...*, op. cit., passim. Zob. też S.H. Nowak, *Problemy 25-lecia polskiego rynku ubezpieczeń (przymus ubezpieczenia w rolnictwie)* [w:] *Ubezpieczenia na rzecz gospodarki globalnej, sektorów i regionów*, red. I. Jędrzejczyk, Warszawa, SGGW, 2015, s. 98–104.

10. Por. bliżej m.in. wystąpienia dyskusyjne na konferencjach Izby Gospodarczej Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka (IGUiOR) z lat 2002–2003.

11. Niechętnie zresztą widzianych przez środowiska i resorty administracji centralnej wiodące w projektowaniu aktów prawnych (zob. wystąpienia na wspomnianych konferencjach naukowo-praczynnych inspirowanych przez IGUiOR).

12. Zob. przywoływany zespół ustaw ubezpieczeniowych z 22 maja 2003 roku.

13. Uzupełniony został od 2005 roku nowym, obowiązkowym ubezpieczeniem związanym z dopłatami do ubezpieczeń upraw rolniczych i zwierząt gospodarczych.

14. Por. S.H. Nowak, *Problemy 25-lecia...*, op. cit.

zasad ubezpieczeniowych – powszechności, realności i pełności owej ochrony)¹⁵. Należy tu też wymienić nieszanowanie przez stronę podaźową rynku granic zasady sprawiedliwego zysku oraz ograniczenie, a wręcz likwidacja finansowej funkcji prewencyjnej zespołu ubezpieczeń rolnych oraz uczestnictwa tego zespołu w procesach ubezpieczeniowego uspołecznienia odpowiedzialności odszkodowawczej czy socjalnej pomocy ubezpieczeń, a także wspierania rozwoju społeczno-gospodarczego (kraju, regionów, branż) środkami ubezpieczeń rolnych.

Nowe zasady prowadzenia gospodarki rolnej, preferowanie masowych ubezpieczeń obowiązkowych przez wiodących ubezpieczycieli i firm z rynku rolniczego, prowadzących działalność na dużą skalę oraz przy niewielkim ich zainteresowaniu zwykłym mieszkańcem wsi i jego rodziną (często o przeciętnym lub niższym statusie materialnym) znacznie przedłużyło stan niskiej powszechności ochrony ubezpieczeniowej środowisk rolniczych i obszarów wiejskich w całym okresie akcesyjnym UE.

Wówczas, zarówno z potrzeby członkostwa w Unii, jak i z założeń polityki wewnętrznej oraz stopniowego dorównywania oczekiwaniom unijnej jakości produktów przez coraz większą liczbę polskich producentów rolnych, stosowne instytucje państwa polskiego poszukują rozwiązań wzmacniających dany sektor rolniczy, aby uczynić go konkurencyjnym wobec producentów z innych państw UE. Naprzeciw owym oczekiwaniom wychodzą uregulowania prawno-praktyczne Unii. Starania państwa w tym przedmiocie tak oto uzasadnia A. Szelągowska¹⁶: „W miarę narastania problemów związanych ze skutkami niekorzystnych zjawisk atmosferycznych zaczęły pojawiać się i rozwijać ubezpieczenia komercyjne. Jednakże warunki ekonomiczne producentów rolnych uniemożliwiły rolnikom, z małymi wyjątkami, na korzystnie z ofert ubezpieczeń komercyjnych”. Jako że koszty szkód rolniczych (głównie natury przyrodniczej) skutkują zaniedbaniami produkcji w latach następnych, a producenci oczekiwali wsparcia w tej mierze ze strony państwa, zasadne, a wręcz „konieczne było ustanowienie programu wspierania rolników poszkodowanych przez niekorzystne zjawiska atmosferyczne ze środków publicznych”¹⁷.

15. Zob. S.H. Nowak, J. Jagodziński, *Kryzysy stałym elementem funkcjonowania polskich ubezpieczeń? Refleksje na tle dyskusji o stanie rynku ubezpieczeń* [w:] *Polski obszar europejskich rynków finansowo-ubezpieczeniowych A.D. 2017*, red. A.Z. Nowak, S. Nowak, J. Jagodziński, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, s. 265 i n., oraz S. Nowak, R. Nowak, Artykuł recenzyjny do pracy zbiorowej *Konkurencja i konkurencyjność na rynku ubezpieczeniowym*, red. M. Serwach, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” nr 19 (2/2015), Fundacja Instytut Zarządzania Ryzykiem Społecznym, Warszawa 2015, s. 336 i n.

16. A. Szelągowska, *Rozwój systemu zarządzania ryzykiem w rolnictwie* [w:] *Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń na przykładzie województwa świętokrzyskiego*, Warszawa 2012, s. 38.

17. Ibidem, s. 38.

Działania polskie w kwestii środków pomocowych dla gospodarstw rolnych podjęto w ramach działań państwa – wielokierunkowo – poprzez:

- tworzenie krajowego systemu pomocy ze środków publicznych (zgodnie z zasadami prawnymi UE);
- powołanie systemu dotacji do składek ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich oraz częściowego udziału państwa w wypłatach odszkodowań za szkody powstałe w wyniku suszy (program taki wymaga notyfikacji Komisji Europejskiej);
- podjęcie prac nad stworzeniem prawno-organizacyjnych rozwiązań krajowego systemu kompensacji szkód powstałych w wyniku klęsk żywiołowych, wykorzystując ustawodawstwo i zasady organizacji oraz finansowania Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) przez Unię Europejską¹⁸.

Ubezpieczenia i pozostałe instrumenty zarządzania ryzykiem w ramach WPR

Uwagi ogólne

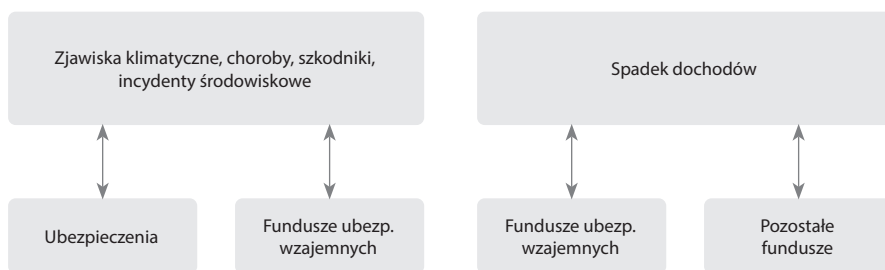
Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku oznaczało, że polskie rolnictwo stało się od tego momentu integralną częścią sektora rolno-spożywczego, czyli jednego z największych sektorów gospodarczych UE, który daje pracę blisko 40 mln zatrudnionych¹⁹. To z kolei rodzi konieczność zachowania konkurencyjności sektora poprzez wykorzystanie różnych instrumentów dostępnych na Wspólnym Rynku oraz udostępniania przez organy Unii Europejskiej i stosowania w sposób systemowy narzędzi zarządzania ryzykiem w rolnictwie (nie tylko w formie ubezpieczeń rolnych).

Warto w tym miejscu zwrócić więc uwagę na podstawowe ryzyka zagrażające rynkowi rolnemu oraz odpowiadające im instrumenty zarządzania ryzykiem, stosowane w ramach unijnego wsparcia dla obszarów wiejskich (tzw. II filar). Przedstawia je rysunek nr 1.

18. Kwestią otwartą pozostaje pytanie o skuteczność i efektywność wprowadzanych rozwiązań w obliczu nadchodzących wyzwań, również w aspekcie gospodarczym i społecznym.

19. Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Komunikacji, Unia Europejska, *Czym jest i czym się zajmuje Urząd Publikacji Unii Europejskiej*, 2022, s. 21, <https://data.europa.eu/doi/10.2775/20550>, dostęp 8.11.2023.

Rysunek 1. Ryzyka i narzędzia „risk management” stosowane dla II filara w ramach polityki UE



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Europejski Trybunał Obrachunkowy, Sprawozdanie specjalne nr 23/2019: Stabilizacja dochodów rolników – zapewniono kompleksowy zestaw narzędzi, ale należy upowszechnić ich stosowanie i zapobiec nadmiernym rekompensatom, www.eca.europa.eu, dostęp 31.07.2022.

Unia Europejska stosuje i udostępnia różnorodne narzędzia zarządzania ryzykiem w rolnictwie i na obszarach wiejskich, które mają ograniczyć wzrost ryzyka wynikający, m.in. z otwarcia rynków UE, pojawiania się nowych chorób zwierząt czy zmian klimatu i związanych z tym anomalii pogodowych. Ma to szczególne znaczenie w kontekście realizacji wiodącej koncepcji holistycznego zarządzania ryzykiem w rolnictwie, realizowanej w aktualnym otoczeniu makro (skutki pandemii COVID-19 i działań wojennych w Europie)²⁰.

Nie ulega wątpliwości, że od momentu akcesji do UE paleta instrumentów umożliwiających zarządzanie ryzykiem uległa znacznemu poszerzeniu. Szczególne miejsce wśród szeroko pojmowanych instrumentów „risk management” na Jednolitym Rynku zajmują polityki wspólnotowe, w tym najstarsza z nich, wspomniana już wcześniej, Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej (WPR). Środki na realizację WPR stanowią ponad 40% całego budżetu unijnego, a jednocześnie powodują wzrost (ok. 100%) możliwości rozwojowych, wynikających z krajowego budżetu²¹.

WPR to swoisty rodzaj powiązania pomiędzy sektorem rolnym i społecznościami krajów członkowskich, powstały w celu przeniesienia systemów interwencji ze szczebla krajowego na szczebel wspólnotowy (zasada swobodnego przepływu). Należałoby tu przypomnieć cele WPR, które zostały określone jeszcze w Traktacie

20. M. Soliwoda, *Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022, s. 7–15.

21. J. Krzyżanowski, *Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej w Polsce*, wyd. II, Warszawa, CeDeWu, 2018.

Rzymskim²² i potwierdzone później w Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (art. 39.)²³. Są nimi:

- zwiększenie wydajności rolnictwa przez wspieranie postępu technicznego, racjonalny rozwój produkcji rolnej, jak również optymalne wykorzystanie czynników produkcji;
- zapewnienie w ten sposób odpowiedniego poziomu życia ludności wiejskiej, zwłaszcza przez podniesienie indywidualnego dochodu osób pracujących w rolnictwie;
- stabilizacja rynków;
- zagwarantowanie bezpieczeństwa dostaw;
- zapewnienie rozsądnych cen w dostawach dla konsumentów.

WPR z biegiem lat podlegała wyraźniej ewolucji – zmieniała stosowane w niej cele i narzędzia, wносиła zarazem znaczący wkład w rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich państw członkowskich²⁴. Oprócz tradycyjnie stosowanych instrumentów, jakimi były obowiązkowe i dobrowolne ubezpieczenia upraw, zwierząt czy pozostałego mienia, Komisja Europejska (KE) rekomenduje również inne rozwiązania, w tym ubezpieczenia o nowoczesnym, specjalistycznym charakterze.

Realizacja podstawowych celów WPR odbywa się więc np. poprzez płatności bezpośrednie na rzecz rolników, przeciwdziałanie trudnym sytuacjom na rynku (środki wspierania rynku), środki na rzecz rozwoju obszarów wiejskich (w tym krajowe i regionalne programy nastawione na zaspokojenie szczególnych potrzeb)²⁵.

W grupie instrumentów wewnętrznych proponowanych przez KE są m.in. procesy doskonalenia i selekcji, dywersyfikacja, kontrola środowiskowa czy zachowanie rezerw kapitałowych. Instrumenty zewnętrzne to oprócz ubezpieczeń, także m.in. planowanie płynności finansowej, strategię inwestycyjne czy prognozy wzrostu.

Do nowoczesnych narzędzi pokrywających część ryzyka rynkowego należą np. ubezpieczenia przychodów gwarantujące najczęściej wypłatę środków,

22. Traktat Ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą podpisany w Rzymie 25 marca 1957 roku wszedł w życie 1 stycznia 1958 roku.

23. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326/47 z 26 października 2012 roku, wersja skonsolidowana.

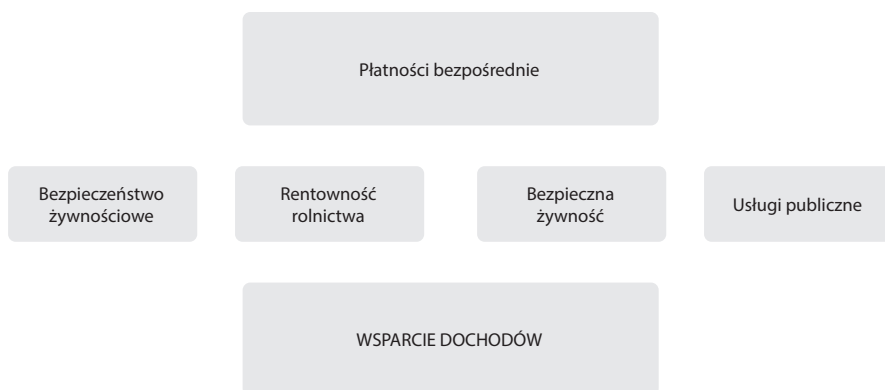
24. R. Jankowski, P. Gudź, *Wspólna polityka Rolna UE: Ewolucja mechanizmów i instrumentów*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2021, t. 14, s. 41–56.

25. Duże znaczenie dla realizacji celów WPR mają inicjatywy z lat 2019–2020, zwłaszcza Europejski Zielony Ład (ang. *European Green Deal*), mający być odpowiedzią na tak kluczowe dla rolnictwa europejskiego zmiany klimatyczne i mający z założenia przekształcić Unię Europejską w obszar neutralny klimatycznie. Jego element stanowią strategię: „Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030” oraz strategia „Od pola do stołu”. Strategia na rzecz bioróżnorodności 2030 ma na celu wzmocnienie obszarów chronionych, odbudowę ekosystemów i zwiększenie obszarów rolnictwa ekologicznego. Strategia „Od pola do stołu” ma przede wszystkim zapewnić ludności UE zdrową, przystępną cenowo i zrównoważoną żywność przy zapewnieniu jednocześnie zysków w łańcuchu żywnościowym.

w przypadku gdy na skutek choroby lub wypadku ubezpieczony nie będzie mógł czasowo lub trwale wykonywać swojego zawodu, Mutual Funds (MF) czy instrument stabilizacji dochodów (IST)²⁶.

Szczególną rolę, zwłaszcza do końca pierwszej dekady XXI wieku, odgrywały płatności bezpośrednie, które pełnią rolę swoistego bufora zabezpieczającego rolników przed konsekwencjami spadku cen czy niższego poziomu produkcji. Mają więc stanowić gwarancję: bezpieczeństwa żywnościowego, rentowności rolnictwa, wsparcia rolników w produkcji bezpiecznej, zdrowej i umiarkowanej cenowo żywności, dochodu rolników za dostarczanie usług publicznych, za które co do zasady nie otrzymują wynagrodzenia. Obrazuje to poniższa grafika.

Rysunek 2. Cele i metody realizacji płatności bezpośrednich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wspólna polityka rolna w skrócie, <https://agriculture.ec.europa.eu>, dostęp 25.07.2022.

Płatności bezpośrednie (określane na początku mianem „płatności kompensacyjnych”) wprowadzono w 1992 roku²⁷ i wkrótce stały się podstawowym narzędziem wsparcia europejskiego rolnictwa. Szczególne znaczenie dla obrazu dzisiejszych płatności bezpośrednich mają reformy WPR: Agenda 2000 czy reforma z Luksemburga (2003 rok). Zwłaszcza ta druga miała rewolucyjny charakter, ustanawiając system

26. M. Soliwoda, J. Herda-Kopańska, A. Gorzelak et al., *Instrumenty zarządzania ryzykiem w rolnictwie – rozwiązania krajowe i międzynarodowe. Rolnictwo Polskie i UE 2020+ wyzwania, szanse, zagrożenia, propozycje*, red. nauk. J. Pawłowska-Tyszko, Warszawa 2016, s. 81–98.

27. Odbyło się to w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Mac Sharry’ego.

płatności oddzielony od wielkości produkcji oraz zasadę wzajemnej zgodności (ang. *cross-compliance*)²⁸. Kolejna reforma z lat 2011–2015 zapoczątkowana została dokumentem Komisji Europejskiej „WPR do 2020 r.: sprostać wyzwaniom przyszłości związanym z żywnością, zasobami naturalnymi oraz aspektami terytorialnymi”. Jej efektem jest rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 roku²⁹.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że Polska, podobnie jak i wszystkie kraje, które wstąpiły do UE w 2004 roku, stosuje jeden z dwóch możliwych systemów płatności bezpośrednich³⁰, tj. system jednolitej płatności obszarowej (SAPS).

Wsparcie obszarów wiejskich stało się de facto, obok wspierania jakości produkcji rolniczej, priorytetem wspólnej polityki rolnej od początku drugiego dziesięciolecia obecnego wieku³¹. Odbyna się ono przede wszystkim poprzez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), którego budżet na lata 2021–2027 wynosi 95,5 mld euro. Finansowanie z tego funduszu następuje za pośrednictwem programów rozwoju obszarów wiejskich (PROW), współfinansowanych z budżetów krajów członkowskich, przy czym wybór projektów i przyznawanie płatności znajdują się w gestii krajowych i regionalnych instytucji zarządzających, Komisja Europejska ma natomiast za zadanie zatwierdzać i monitorować PROW. EFRROW posiada sześć priorytetów, które muszą być uwzględniane przez PROW. Są to:

- zwiększanie opłacalności i konkurencyjności oraz promowanie innowacyjnych technologii i zrównoważonej gospodarki;
- upowszechnianie organizacji łańcucha żywnościowego, dobrostanu zwierząt i zarządzania ryzykiem;
- upowszechnianie ograniczania ubóstwa i rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich;
- wspieranie transferu wiedzy i innowacji;
- wzmacnianie i zabezpieczanie ekosystemów;
- promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i wsparcie dla przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną oraz niewrażliwą na zmiany klimatyczne.

28. Zasada ta uzależniała wypłacanie płatności w pełnej wysokości od utrzymywania gruntów w zgodzie z ideą ochrony środowiska oraz zasadami ochrony zdrowia publicznego, zdrowia zwierząt i roślin, dobrostanu zwierząt, a także identyfikacji i rejestracji zwierząt.

29. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 roku, ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009, Dz. Urz. UE L 347/608.

30. Drugim jest system płatności podstawowej (BPS). W odróżnieniu od SAPS w systemie tym płatności są przyznawane na podstawie posiadanych przez rolnika uprawnień.

31. D. Stankiewicz, *Wspólna polityka rolna*, <http://orka.sejm.gov.pl>, dostęp 27.03.2023, s. 3.

Środkami wspierania rynku na wypadek trudnych sytuacji rynkowych są m.in. przywozowe i wywozowe kontyngenty taryfowe, interwencje rynkowe czy promocje unijnych produktów rolnych.

Obecnie jednym z aktualnych priorytetów KE jest wspieranie zrównoważonych praktyk w rolnictwie i produkcji żywności. Z tego względu wspólna polityka rolna łączy trzy podejścia w celu osiągnięcia zrównoważonego systemu rolnictwa w UE, tj.: społeczne, gospodarcze i środowiskowe. Pierwsze oznacza zapewnianie ludności krajów członkowskich żywności i innych podstawowych produktów oraz wzmocnienie społeczności wiejskich. Podejście gospodarcze to m.in. wspieranie małych gospodarstw rolnych i realizowanie płatności redystrybucyjnych. Ostatnie z wymienionych podejść polega natomiast na działaniach w zakresie ochrony środowiska.

Z punktu widzenia systemu ubezpieczeń rolnych funkcjonującego w Polsce, po wstąpieniu do UE, zasadnicze zagadnienie dotyczy kwestii funkcjonowania ubezpieczeń rolnych, a w szczególności tych podlegających dotacjom z UE, także w kontekście przepisów i wytycznych dotyczących zarządzania ryzykiem w gospodarstwach rolnych, zawartych w dokumentach unijnych, zwłaszcza rozporządzeniach Komisji³². Ważny jest tu również sposób i efekt korzystania przez rolników z unijnych dopłat do składek. Tym bardziej, że obecnie KE kładzie szczególnie duży nacisk na zarządzanie ryzykiem, jako instrument służący zwiększeniu odporności w sektorze rolniczym. Zgodnie z analizą przeprowadzoną przez Europejski Trybunał Obrachunkowy³³ w 2019 roku, pomimo udostępnionych instrumentów, ich oddziaływanie w skali rynku europejskiego jest umiarkowane. Dotyczy to np. dopłat unijnych do składek, które są wykorzystywane w niewielkim rozmiarze i przez ograniczoną liczbę producentów rolnych³⁴. Propozycje Trybunału zmierzają więc w kierunku podjęcia działań:

- zachęcających do lepszego przygotowywania się producentów rolnych na sytuacje kryzysowe,

32. K. Łyskawa, *Ubezpieczenia dotowane upraw w Polsce a idea zarządzania ryzykiem w gospodarstwach rolnych w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2009, nr 127, s. 202–211.

33. Europejski Trybunał Obrachunkowy, Sprawozdanie specjalne nr 23/2019: *Stabilizacja dochodów rolników – zapewniono kompleksowy zestaw narzędzi, ale należy upowszechnić ich stosowanie i zapobiec nadmiernym rekompensatom*, www.eca.europa.eu, dostęp 31.07.2022.

34. Odnośnie argumentów za i przeciw subsydiowaniu ubezpieczeń rolnych zob: J. Kulawik, *Przesłanki i wpływ na decyzje ubezpieczeniowe oraz skutki i zasady racjonalnego subsydiowania ubezpieczeń rolnych* [w:] *Analizy popytu i podaży na rynku ubezpieczeń rolnych*, red. nauk. M. Soliwoda, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 2021, s. 16–126. Odnośnie rynku polskiego na temat ułomności systemu wspierania dopłatami z budżetu państwa ubezpieczeń rolniczych wypowiedziała się Najwyższa Izba Kontroli, wskazując jako przyczynę m.in. udzielanie przez państwo bezpośredniej pomocy finansowej, niezależnej od systemu ubezpieczeń, źródło: Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli, Wspieranie środkami publicznymi systemu ubezpieczeń rolniczych*, KRR.430.009.2019, Nr ewid. 21/2020/P/19/047/KRR, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ubezpiechen-rolniczych.html>, dostęp 6.11.2023.

- poprawiających funkcjonowanie i weryfikację dopłat do składek ubezpieczeniowych,
- poprawiających warunki uruchamiania i wygaszania środków nadzwyczajnych,
- dostosowujących poziom rekompensaty wypłacanej z tytułu wycofania produktów z rynku.

Ponieważ wydaje się, że obecne narzędzia zarządzania ryzykiem w polskim rolnictwie i na obszarach wiejskich, a zwłaszcza dotowane ubezpieczenia upraw i zwierząt gospodarskich czy bezpośrednia pomoc kłękowa państwa, nie spełniają swojej roli w sposób wystarczający, podnoszona jest konieczność poszukiwania rozwiązań zmierzających do:

- poszerzenia palety instrumentów „risk management”,
- zwiększenia ich skuteczności, np. poprzez rozwój i lepsze wykorzystanie, wpieranej przez państwo idei wzajemności członkowskiej realizowanej poprzez ubezpieczenia³⁵.

Szczególnie interesujące wydaje się być zwrócenie uwagi na koncepcję poszerzenia zaznaczenia formuły wzajemności, zwłaszcza biorąc pod uwagę podstawowe zalety wzajemności, czyli solidaryzm grupowy (rozłożenie ryzyka na członków), możliwość kierowania środków finansowych na określony cel oraz możliwość kontroli społecznej (głównie w zakresie ponoszonych szkód). Istotne znaczenie ma także dostępność form prawnych, które nie wymagają do prowadzenia działalności ubezpieczeniowej tak znacznych środków kapitałowych, jak w przypadku zakładu ubezpieczeń czy klasycznego towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych (tzw. mały TUV i związki wzajemności członkowskiej) oraz teoretycznie niższe koszty działalności (co powinno przełożyć się na niższą składkę ubezpieczeniową dla członków – gospodarstw rolnych)³⁶.

Wydaje się jednak, że pomimo sprzyjających warunków formalno-prawnych, polski sektor ubezpieczeń wzajemnych (rozumiany jako całość) od początku transformacji ustrojowej lat 90-tych, jak również szeregu inicjatyw i działań prorozwojowych, nie wykorzystał w pełni możliwości, które oferuje wzajemność członkowska.

Przyczynami takiego stanu rzeczy wydają się być m.in.: niedostatecznie rozwinięty rynek ubezpieczeń (w relacji do rynków zachodnich), brak tradycji wzajemności w okresie

35. Przykładem może być szczególnie niemiecki model ubezpieczeń wzajemnych w branży rolnej, przewidujący aktywny udział przedsiębiorców rolnych w zarządzaniu ryzykiem operacyjnym (M. Podstawka, J. Pawłowska-Tyszko, *Rozwój rynku ubezpieczeń wzajemnych. Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022, s. 1103–1105).

36. Więcej, m.in.: M. Podstawka, J. Pawłowska-Tyszko, *ibidem*, s. 1077–1100. Także: P. Krukowski, K. Malinowska, S. Nowak et al., *Wzajemność ubezpieczeniowa jako forma realizacji ubezpieczeń podmiotów sektora wydobywczego* [w:] *Przemysł Wydobywczy – przetwórczy węgla i rud żelaza a rozwój gospodarczy. Elementy historii, rola ubezpieczeń, potrzeby i kierunki rozwoju*, red. nauk S. Nowak, Warszawa – Bydgoszcz, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, 2014, s. 202–224.

PRL, braki w edukacji ubezpieczeniowej (brak świadomości wśród rolników odnośnie wspólnego interesu ubezpieczonych), presja ze strony międzynarodowych korporacji ubezpieczeniowych będących właścicielami większości firm ubezpieczeniowych w Polsce czy wreszcie specyfika ryzyka katastroficznego ograniczająca możliwości działania³⁷.

Zmiany w systemie ubezpieczeń rolnych

Zmiany w systemie ubezpieczeń rolnych w Polsce, jakie miały miejsce po akcesji do UE, poprzedził proces urynkwienia ubezpieczeń, który nastąpił w efekcie transformacji ustrojowej. Do 1990 roku ubezpieczenia rolnicze (majątkowe) były realizowane przez Państwowy Zakład Ubezpieczeń jako de facto państwowy organ administracyjny. Przypomnijmy, że urynkwienie tych ubezpieczeń nastąpiło w 1991 roku poprzez wpuszczenie na rynek prywatnych firm ubezpieczeniowych, w tym z kapitałem zagranicznym, oraz podmiotów działających w modelu wzajemności członkowskiej³⁸. Wcześniej miało miejsce zwolnienie rolników z obowiązku ubezpieczania upraw i zwierząt. Odbłyło się to wraz z wejściem w życie ustawy o działalności ubezpieczeniowej z 28 lipca 1990 roku³⁹ (upowszechnienie ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt nastąpiło od momentu wejścia w życie ustawy z 28 marca 1952 roku o ubezpieczeniach państwowych⁴⁰).

W wyniku zmian ubezpieczeniami obligatoryjnymi pozostały ubezpieczenia budynków w gospodarstwie rolnym i odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności rolniczej.

Pierwszym odczuwalnym efektem reformy było obniżenie efektywności ubezpieczeń rolnych poprzez zmniejszenie liczby zawartych ubezpieczeń⁴¹. Do tych niekorzystnych zmian przyczyniło się również odstąpienie w praktyce od nacisku na prewencję ubezpieczeniową, co było wcześniej domeną PZU. Do tego dochodziły

37. P. Krukowski, K. Malinowska, S. Nowak et al., *ibidem*, s. 202–224. Zob. także: K. Malinowska, S. Nowak, A. Śliwiński, *Wzajemność ubezpieczeniowa jako forma realizacji ubezpieczeniowej* [w:] *Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń na przykładzie województwa świętokrzyskiego*, red. nauk. S. Nowak, Warszawa, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, 2012, s. 315–330. Także: M. Podstawka, J. Pawłowska-Tyszko, *Rozwój rynku ubezpieczeń wzajemnych* [w:] *Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, red. nauk. M. Soliwoda, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022, s. 1077–1109.

38. Pierwszym było Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych „TUW”, które zwłaszcza w pierwszej fazie swojej działalności silnie było związane z rynkiem rolnym oferując dobrowolne i obligatoryjne ubezpieczenia dla rolnictwa.

39. Dz. U. nr 59 poz. 344 ze zm.

40. Dz. U. 1952 nr 20 poz. 130.

41. W 2003 roku W. Jagła podawał, że ok. 3% rolników ubezpiecza zasiewy i zwierzęta, a ok. 20% rolników nie płaci składek za ubezpieczenia obowiązkowe budynków i OC (W. Jagła, *KRUS a obowiązkowe ubezpieczenia rolnicze*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4 (20), s. 47.

wieloletnie zaniedbania, błędy organizacyjne, brak odpowiedniej polityki ubezpieczeniowej państwa czy brak koordynowania działań. Odzwierciedleniem tego były bardzo poważne problemy w sytuacjach związanych z klęskami żywiołowymi, z jakimi mieliśmy do czynienia na przełomie wieków w Polsce (np. powodzią w 1997 roku czy suszami w 2000 i 2003 roku). Ich efektem było podjęcie prac nad stworzeniem takiej formy pomocy publicznej, która będzie zapewniała rolnikom środki finansowe na likwidację skutków klęsk naturalnych przy jednoczesnym zmniejszeniu obciążeń budżetu państwa. Wynikiem tych prac była ustawa o dopłatach do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich⁴², określająca m.in. zasady udzielania pomocy oraz rolę państwa w organizowaniu i finansowaniu dopłat oraz nadzorze nad ich systemem. Problemy z wejściem w życie i funkcjonowaniem zapisów wspomnianej ustawy wiązały się m.in. z akceptacją Komisji Europejskiej, niejasnymi przepisami czy brakiem zainteresowania firm ubezpieczeniowych⁴³.

Liczbę zawartych ubezpieczeń, w tym przywoływany wyżej drastyczny spadek zawieranych umów ubezpieczenia po 1990 roku, obrazuje poniższa tabela. W 1990 roku zanotowano jeszcze pokaźną liczbę ponad 3 mln zawartych umów, w 1992 roku było to już tylko 825 tys., aby w 2001 roku spaść do symbolicznej liczby 32 tys. umów. Od 2010 roku odnotowujemy relatywnie niewielki wzrost liczby ubezpieczeń (135 tys. w 2010 roku, 165 tys. w 2018 roku).

Tabela 1. Liczba zawartych umów ubezpieczenia upraw w Polsce w latach 1990–2018

Rok	Liczba umów w tys. zł
1990	3 240
1992	825
1997	75
2001	32
2005	36
2010	135
2013	151
2015	139
2017	162
2018	165

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Najwyższa Izba Kontroli, <https://www.nik.gov.pl/>, dostęp 1.08.2022.

42. Dz. U. nr 150 poz. 1249.

43. J. Orlicka, *O kontrowersjach wokół ustawy o dopłatach do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2006, nr 1(29), s. 77–91.

Należy również zwrócić uwagę, że, od 2011 do 2018 roku wysokość dopłat z budżetu wzrosła mniej więcej o 400% (do kwoty ok 450 mln zł). Podobny wzrost dotyczył przypisu składek (do ok. 725 mln zł). Nie przełożyło się to jednak na wyraźny wzrost liczby umów ubezpieczeń (w 2011 roku – ok 139 tys., a w 2018 roku – ponad 165 tys.), co daje w efekcie skromne 12% ogółu gospodarstw rolnych objętych ubezpieczeniami upraw⁴⁴.

Od 1 stycznia 2004 roku obowiązkowe ubezpieczenie rolne, tj. ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i ubezpieczenie OC rolników, jest regulowane przez ustawę o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych z 22 maja 2003 roku⁴⁵. Ustawa ta zastąpiła rozporządzenie Ministra Finansów z 3 kwietnia 1997 roku w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych⁴⁶. W ramach ubezpieczenia budynków ochroną objęte są ryzyka ognia, huraganu, gradu, powodzi, podtopienia, deszczu nawalnego, gradu, uderzenia pioruna, eksplozji, obsunięcia się ziemi, tąpnięcia, lawiny, upadku statku powietrznego oraz opadów śniegu.

Podstawą powstania obowiązku zawarcia ubezpieczenia OC rolnika jest, zgodnie z obowiązującymi aktualnie zapisami wspomnianej ustawy, sam fakt posiadania gospodarstwa rolnego, a ochroną ubezpieczeniową objęte zostały szkody będące następstwem prac w gospodarstwie, w polu i na drodze publicznej.

Jeśli w stosunku do obligatoryjności ubezpieczenia OC nie było w omawianym okresie (jak i obecnie) większych wątpliwości, tak w procesie zmian pogłębiły się istniejące już wcześniej przeciwstawne poglądy dotyczące słuszności objęcia obowiązkiem ubezpieczenia budynków. Zdaniem krytyków przyjętego ostatecznie rozwiązania za obowiązkowością nie przemawiał ważny interes społeczny, który występuje w ubezpieczeniach OC, polegający na ochronie osób trzecich (poszkodowanych) oraz brak analogicznych rozwiązań dla innych niż rolnicy grup zawodowych, prowadzących działalność na własny rachunek⁴⁷.

Kłęski żywiołowe z końca XX i początku XXI wieku Polsce, mocno absorbujące budżet Skarbu Państwa (pomoc ad hoc), spowodowały powrót do idei większego wpływu państwa na rynek ubezpieczeń produkcji rolnej, a co za tym idzie upowszechnienia

44. Najwyższa Izba Kontroli, <https://www.nik.gov.pl/>, dostęp 1.08.2022.

45. Dz. U. 2003 nr 124 poz. 1152.

46. Dz. U. 1997 nr 36 poz. 220.

47. Tak, m.in. A. Wąsiewicz, *Koncepcja legislacyjnej przebudowy systemu prawa ubezpieczeń gospodarczych*, „Prawo Asekuracyjne” 1997, nr 3, s. 23. Więcej na ten temat: J. Orlicka, M. Orlicki, *Obowiązkowe ubezpieczenie budynków rolniczych w świetle nowej regulacji – wybrane zagadnienia*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4(20), s. 79–80.

ubezpieczeń rolnych. Efektem tego była uchwalona w 2005 roku ustawa o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich⁴⁸, która określiła zasady stosowania dopłat do składek z tytułu zawarcia umów ubezpieczenia od ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych w rolnictwie. Zgodnie z przepisami wspomnianej ustawy maksymalny poziom dotacji wynosił 50% składki, a w przypadku upraw – 40%. Ubezpieczeniem obejmowano uprawy zbóż, kukurydzy, rzepaku, rzepiku, ziemniaków i buraków cukrowych, a ponadto bydło, konie, owce, kozy i świnie. W odniesieniu do produkcji roślinnej, ryzykami podlegającymi ochronie były: ogień, huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, eksplozja, obsunięcie się ziemi, lawina, susza oraz ujemne skutki przezimowania lub przymrozki wiosenne. Dopłaty do składek dotyczyły tylko tych umów ubezpieczenia, w których składka nie przekraczała ustalonego procentu sumy ubezpieczenia, tzn. w odniesieniu do upraw – 3,5%, a w przypadku zwierząt – 0,5%. Dotowaniu podlegały tylko te polisy, w których poziom ochrony ubezpieczeniowej był na poziomie co najmniej 80% sumy ubezpieczenia.

Uzasadnienie do ustawy określiło kilka podstawowych celów jej uchwalenia. Były to przede wszystkim⁴⁹:

- ograniczenie wydatków budżetowych Skarbu Państwa z tytułu skutków zdarzeń atmosferycznych o charakterze katastroficznym, które dotyczą produkcję roślinną;
- minimalizacja ryzyka zmniejszenia lub całkowitej utraty przychodów z działalności rolniczej;
- rozwój regionów rolniczych i zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstw zajmujących się produkcją rolną.

Ustawa ta była wielokrotnie nowelizowana. Zmiany dotyczyły przede wszystkim zwiększenia zakresu dotowania upraw oraz zmiany warunków udzielania pomocy w razie nieprzewidzianych zdarzeń kłaskowych. W 2007 roku wprowadzono możliwość rozdzielania ryzyk objętych umowami ubezpieczenia, rok później – obowiązkowość ubezpieczania dla części upraw i ryzyk. Warto zwrócić szczególną uwagę na 2008 rok, kiedy to od 1 lipca wprowadzono obowiązek ubezpieczenia dla rolników, którzy uzyskali płatności bezpośrednie do gruntów rolnych. Obowiązek ten dotyczył 50% powierzchni upraw: od gradu, suszy, powodzi, ujemnych skutków przezimowania oraz przymrozków wiosennych. W 2015 roku nastąpiło zniesienie maksymalnej

48. Ustawa z 7 lipca 2005 roku o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2005 nr 150 poz. 1249.

49. Uzasadnienie do ustawy z 7 lipca 2005 roku o dopłatach do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2005 nr 150 poz. 1249. Zob. też: M. Kaczała, K. Łyskawa, *Wpływ ubezpieczeń dotowanych upraw na wynik finansowy wybranych rodzajów produkcji roślinnej*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 4, s. 33–55.

granicy areálu (300 ha) uprawniającej do dopłaty do składek. Jednocześnie w latach 2005–2022 miał miejsce wzrost wysokości dopłat do składek z 50% do 65%. Przedstawia to poniższa tabela.

Tabela 2. Zmiany wynikające z nowelizacji ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich z 2005 roku

Rok	Zmiany
2007	Wprowadzenie możliwości rozdzielania ryzyk objętych umowami ubezpieczenia
2008	Wprowadzenie obligatoryjności ubezpieczania min. 50% pow. upraw od części ryzyk wobec rolników, którzy uzyskali dopłaty bezpośrednie do gruntów rolnych
2015	Zniesienie maksymalnej granicy areálu (300 ha) uprawniającej do dopłaty do składek
2005–2022	Wzrost wysokości dopłat do składek z 50% do 65%

Źródło: Opracowanie własne.

W obecnym kształcie celem ustawy jest określenie zasad:

- stosowania dopłat do składek z tytułu zawarcia umów ubezpieczenia od ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych,
- zawierania i wykonywania umów obowiązkowego ubezpieczenia upraw od określonego ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych oraz
- udzielania dotacji celowej na pokrycie części odszkodowań z tytułu szkód spowodowanych przez suszę.

Przepisom ustawy podlegają obecnie umowy ubezpieczenia:

- upraw zbóż, kukurydzy, rzepaku, rzepiku, chmielu, tytoniu, warzyw gruntowych, drzew i krzewów owocowych, truskawek, ziemniaków, buraków cukrowych lub roślin strączkowych, od zasiewu lub wysadzenia do ich zbioru, od ryzyka wystąpienia szkód spowodowanych przez huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawinę, suszę, ujemne skutki przezimowania oraz przymrozki wiosenne;
- bydła, koni, owiec, kóz, drobiu lub świń od ryzyka wystąpienia szkód spowodowanych przez huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawinę oraz w wyniku uboju z konieczności.

Dopłatom do składek podlegają rolnicy, w przypadku gdy ubezpieczenie obejmuje ryzyka: powodzi, gradu, deszczu nawalnego, suszy, skutków przezimowania lub przymrozków wiosennych, huraganu, pioruna, lawiny, obsuwania się ziemi. W aktualnym

stanie prawnym, dopłata wynosi maksymalnie do 65% składki, jeżeli składka za ubezpieczenie nie przekracza⁵⁰:

- 9% wartości ubezpieczanej uprawy;
- 12% wartości ubezpieczanej uprawy, przy uprawach prowadzonych na użytkach rolnych klasy V;
- 15% wartości ubezpieczanej uprawy, przy uprawach prowadzonych na użytkach rolnych klasy VI.

Podstawowym narzędziem wpływu Państwa na system ubezpieczeń rolnych, obok samych dotacji do składek, stały się również maksymalne stawki taryfowe stosowane przez firmy ubezpieczeniowe w dotowanych umowach ubezpieczeń. Warto też zwrócić uwagę, że maksymalna wysokość dopłaty wynosi aktualnie 65% i uległa podwyższeniu w stosunku do wcześniejszych zapisów ustawowych⁵¹.

Innym narzędziem realizacji polityki Państwa wobec dotowanych ubezpieczeń rolnych są minimalne poziomy szkód, które umożliwiają uzyskanie odszkodowania. Poziom ten dla ryzyka suszy (szkody w plonie głównym) wynosi min. 25%, dla pozostałych ryzyk – co najmniej 10%.

Dla porównania, warto w tym miejscu zwrócić uwagę na podnoszony aspekt udziału państwa w finansowaniu ubezpieczeń rolnych w innych krajach europejskich, co na przykładzie 2019 roku prezentuje poniższa tabela. W większości państw członkowskich UE można wyodrębnić dwie zasadnicze formuły generalne, tj. krajowy program ubezpieczeniowy oraz dopłaty unijne do składek w ramach II filara. Jednak aż w ośmiu krajach (Finlandii, Szwecji, Danii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Irlandii i Słowacji) mamy do czynienia z generalnym brakiem takich dopłat.

50. Jeżeli stawka przekracza 9%, 12%, 15% dopłaty do tych stawek będą pomniejszane proporcjonalnie do procentu ich podwyższenia (nie dotyczy to ubezpieczenia drzew i krzewów owocowych oraz truskawek). Więcej na ten temat w m.in.: B. Napiórkowski, *Ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne w rolnictwie*, Warmińsko-Mazurski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Olsztynie, Olsztyn 2022, s. 5–9.

51. Więcej m.in.: S.H. Nowak, R. Nowak, *Polskie ubezpieczenia gospodarcze wobec zjawisk katastroficznych, w tym pandemicznych (wpływ zdarzeń katastroficznych na rynek ubezpieczeń rolnych)*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2022, nr 1(77), s. 144–146.

Tabela 3. Dofinansowanie ubezpieczeń rolnych w krajach Unii Europejskiej w 2019 roku

Kraj	Dofinansowanie ubezpieczeń rolnych
Finlandia	Brak dopłat ze środków publicznych
Szwecja	
Dania	
Niemcy	
Wielka Brytania	
Irlandia	
Słowacja	
Polska	Krajowy program ubezpieczeniowy
Czechy	
Austria	
Słowenia	
Bułgaria	
Grecja	
Hiszpania	
Luksemburg	
Cypr	
Niderlandy	
Belgia	
Francja	
Włochy	
Portugalia	
Chorwacja	
Rumunia	
Węgry	
Litwa	
Łotwa	
Estonia	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Europejski Trybunał Obrachunkowy, Sprawozdanie specjalne nr 23/2019: Stabilizacja dochodów rolników – zapewniono kompleksowy zestaw narzędzi, ale należy upowszechnić ich stosowanie i zapobiec nadmiernym rekompensatom, eca.europa.eu, dostęp 31.07.2022.

Obok zakładanych efektów dopłat do składek ubezpieczeniowych dotacje powodowały i w dalszym ciągu powodują skutki negatywne w postaci obniżenia zainteresowania przede wszystkim dobrowolnymi ubezpieczeniami rolnymi. Podobny skutek wywołuje pomoc udzielana z budżetu Państwa na zapobieżenie skutkom klęsk

żywiolowych⁵². Pomimo wielokrotnych zmian w przepisach wspomnianej ustawy, w dalszym ciągu, zdaniem autorów, system wspierania ubezpieczeń rolniczych dopłatami pozostaje nieefektywny, a zakładane cele nie zostały osiągnięte. Głównym powodem takiego stanu rzeczy jest finansowanie i pomoc kłękowa, która dotyczy skutków szkód poza systemem ubezpieczenia i mimo braku realizacji obowiązku ubezpieczania upraw⁵³.

Pomoc kłękowa w formie strukturalnych funduszy lub płatności ad hoc to typowe narzędzia zarządzania ryzykiem w rolnictwie obok np. funduszy wzajemnych, ubezpieczeń stosowanych w większości krajów UE. Różnice dotyczą m.in. skali i zakresu zaangażowania Skarbu Państwa oraz poziomu zaangażowania i relacji pomocy z budżetu wobec systemu ubezpieczeń. Stosowane rozwiązania to np.⁵⁴:

- brak pomocy w przypadku, gdy rolnik nie zawarł umowy ubezpieczenia oferowanej na danym rynku;
- objęcie wsparciem tylko tych szkód, które dotyczą ryzyk nieubezpieczanych;
- udzielenie pomocy dla rolników, którzy ubezpieczyli plony w podstawowym zakresie ochrony (np. od ryzyka gradu).

Warto tu zwrócić uwagę, że podstawowym ryzykiem podlegającym ochronie ubezpieczeniowej w krajach UE jest ryzyko gradu. Pozostałe ryzyka często traktowane są jako nieubezpieczalne.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone ustalenia dowodzą zasadności tezy wskazującej na rozwiązania ustrojowe jako podstawowe źródło głębokiego kryzysu systemu ubezpieczeń gospodarczych w polskim rolnictwie oraz sferach do niego zbliżonych, w tym gospodarstwach domowych obszarów wiejskich i pokrewnych, pozbawionych powszechnych formuł ubezpieczeń majątkowych. W tej materii, równie zasadną okazuje się hipoteza

-
52. C. Klimkowski wymienia kilka czynników powodujących obniżenie popytu na ubezpieczenia produkcji rolnej. Są to obok pomocy kłękowej także: brak niezależności ryzyka, asymetria informacji, hazard moralny, wysokie koszty administracyjne: C. Klimowski, *Ubezpieczenia produkcji rolnej – stan obecny i perspektywy*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 41, s. 129–131.
53. Zobacz więcej, m.in.: S.H. Nowak, R. Nowak, *Polskie ubezpieczenia gospodarcze wobec zjawisk katastroficznych, w tym pandemicznych (wpływ zdarzeń katastroficznych na rynek ubezpieczeń rolnych)*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2022, nr 1(77), s. 145–146. Przy ocenie efektywności systemu dopłat autorzy odwołują się m.in. do raportu NIK (źródło: Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli, Wspieranie środkami publicznymi systemu ubezpieczeń rolniczych*, KRR.430.009.2019, nr ewid. 21/2020/P/19/047/KRR, Warszawa 2020, www.nik.gov.pl, dostęp 16.02.2022).
54. M. Łozowski, Z. Obstawski, *Podstawy budowy Wspólnego Systemu Ubezpieczeń Rolnych w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2009, nr 2(51), s. 185–196.

wskazująca, że w latach 2004–2022, mimo znaczącej poprawy materialnych warunków gospodarowania i zwiększenia możliwości zastosowania zróżnicowanych instrumentów zarządzania ryzykiem, choćby tych wprowadzonych i oferowanych przez UE (w tym poprzez wspólną politykę rolną), oraz stałego wzrostu jakościowego i ilościowego ubezpieczeń (licząc od zapaści systemu ubezpieczeń rolnych po 1990 roku), ubezpieczenia rolnictwa oraz gospodarstw domowych obszarów wiejskich i małych miast pozostają nadal w fazie pewnego zastoju asekuracyjnego w stosunku do możliwości i oczekiwań, zwłaszcza w zakresie powszechności ilościowej i rodzajowej⁵⁵.

Śledzenie przemian systemu polskich ubezpieczeń i jego funkcjonowania we współczesnym modelu pozwala dostrzec szereg problemów, w tym zarówno związanych z przemianami ustrojowymi (np. likwidacją znaczącego gospodarczo zespołu ubezpieczeń ustawowych – *ex lege*), jak i nowych, charakterystycznych dla faz rozwojowych gospodarki (kryzysów gospodarczo-społecznych, komercjalizacji ubezpieczeń, pozbawiania państwa funkcji opiekuńczo-kontrolnych czy minimalizacji społecznych funkcji działalności ubezpieczeniowej).

Dla polskiego rolnictwa i sfer mu towarzyszących – przyzwyczajonych w czasie ostatnich dwóch stuleci do obowiązkowych form ubezpieczenia, ale z prospołecznymi aspektami rozwiązań (niejako w zamian) – nowy model ubezpieczeń gospodarczych poddano wielu niekorzystnym doświadczeniom, dotąd nierozwiązanych w szeregu przypadkach, a nawet nierozwiązywalnych w obecnym stanie ustrojowo-społecznym.

Mimo korzystnych tendencji stałego rozwoju produktów ubezpieczeniowych w rolnictwie towarowym, korzyści z faktu technizacji i mechanizacji obsługi ubezpieczeniowej oraz wielu pozytywnych przemian i tendencji związanych z uczestnictwem w strukturach unijnych, doświadczenia praktyki ubezpieczeniowo-odszkodowawczej sektora i pokrewnych sfer ubezpieczeń osobowych i majątkowych (np. drobnych gospodarstw domowych), które przed 1990 rokiem podlegały powszechnej ochronie ubezpieczeniowej, wskazują na istotne zmarginalizowanie roli ubezpieczeń gospodarczych. Stało się tak zarówno z racji realizowania zasad ustrojowych (np. likwidacji systemu ubezpieczeń ustawowych), jak i braku stosownego zainteresowania określonymi rodzajami ochrony – ze strony podaźowej rynku oraz potencjalnych odbiorców usług asekuracyjnych, którzy przed 1990 rokiem byli objęci powszechną (ustawową) formą ochrony.

55. Opinię nt. nieefektywności i niskiej skuteczności funkcjonującego w Polsce systemu ubezpieczeń rolniczych (wspieranego dopłatami z budżetu państwa) wyraża m. in.: M. Soliwoda, A. Kurdyś-Kujawska, *Identyfikacja reguł podejmowania decyzji ubezpieczeniowych* [w:] *Analizy popytu i podaży na rynku ubezpieczeń rolnych*, red. nauk. M. Soliwoda, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 2021, s. 407–408.

Wśród dalszych przyczyn osłabienia znaczenia ochronnej roli ubezpieczeń w rolnictwie i w sektorach pokrewnych zauważamy spadek kontrolno-opiekuńczej roli państwa, choćby z powodów ideowych. Rolę tę miał przejąć samoregulujący się rynek finansowo-ubezpieczeniowy, czego niestety nie zrealizował zadawalająco.

Mimo blisko 20-letniej przynależności polskiego rynku ubezpieczeń gospodarczych do rynku unijnego, oferującego możliwości korzystania z różnorodnych narzędzi do zarządzania ryzykiem w rolnictwie, polskie państwo, niezależnie od proveniencji politycznej kolejnych ekip rządzących, nie podjęło dotąd odpowiednich, korygujących inicjatyw ustawodawczych i organizacyjno-praktycznych w tej mierze. Złudnie pokładano nadmierną wiarę w dobroczynną moc kompensacyjną systemu dopłat do składki ubezpieczeniowej utworzonego w ramach unijnej Wspólnej Polityki Rolnej i wspieranego skąpyimi świadczeniami ze środków publicznych w przypadkach wystąpienia szkód natury katastroficznej.

Realizowane w praktyce polskie rozwiązania w zakresie dopłat do składki ubezpieczeniowej upraw i zwierząt nie przynoszą, jak się wydaje, zakładanych efektów co do ich powszechności i pełności systemu ochrony. Podobnie należy ocenić przyjmowane w Polsce rozwiązania w zakresie kompensacji szkód materialnych (masowych i katastroficznych) – realizowane w postaci pomocowych świadczeń państwa, które okazały się, zdaniem autorów, niedostateczne dla kompleksowego i pełnego rozwiązania, kompensującego skutki coraz powszechniejszych szkód⁵⁶. Warto też jednak zwrócić w tym miejscu uwagę na działania podjęte w latach 2020–2022, przejawiające się m.in. wzrostem wydatków na rolnictwo, podyktowane przede wszystkim koniecznością wsparcia przez państwo sektora rolnego i ochrony producentów rolnych przed skutkami katastrof klimatycznych, chorób zakaźnych i wzrostu inflacji^{57, 58}.

56. Na brak kompleksowego podejścia ustawodawcy do ryzyka katastroficznego i sposobu reagowania na nie wskazuje: A. Piotrowska, *Rola państwa w rozwoju ubezpieczeń katastroficznych* [w:] *Ryzyko ubezpieczeniowe w ochronie środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021, s.155–187, https://www.researchgate.net/publication/358770168_ROLA_PANSTWA_W_ROZWOJU_UBEZPIECZEN_KATASTROFICZNYCH_THE_GOVERNMENT'S_ROLE_IN_THE_DEVELOPMENT_OF_CATASTROPHIC_INSURANCE, dostęp: 8.11.2023. W abstrakcie do swojego opracowania autorka postuluje „wprowadzenie jednolitej regulacji obejmującej różne zdarzenia katastroficzne wraz z uregulowaniem kontrowersyjnej kwestii stosunku wypłat odszkodowania od ubezpieczyciela i podstaw, jak również wysokości świadczeń ze środków publicznych. Zastąpiłyby istniejące obecnie fragmentaryczne rozwiązania dotyczące wyłącznie niektórych zdarzeń katastroficznych (głównie powodzi).

57. A. Czyżewski, R. Kata, A. Matuszczak, *Ważniejsze relacje w wydatkach budżetów rolnych Polski w latach 2015–2022, Studium porównawcze*, „Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists” 2022, t. XXIV, nr 3, <https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-e6240153-9fb5-49a0-9774-3ee7246250c0>, dostęp 8.11.2023.

58. Roczne wsparcie rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce szacuje się łącznie na ok. 45–55 mld zł rocznie, przy czym poziom wsparcia jest ściśle powiązany z wieloletnimi budżetami Unii Europejskiej, źródło: J. Misiąg, *Rozmiary i algorytmy podziału publicznego wsparcia rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2023, t. 67, nr 2, https://www.dbc.wroc.pl/Content/122138/Misiag_Misiag_Rozmiary_i_algorytmy_podzialu.pdf, dostęp 8.11.2023.

Kolejnym, nie w pełni dostrzeganym zjawiskiem związanym z brakiem powszechności ubezpieczeń rolnych jest zaniedbanie uczestnictwa ubezpieczeń w społecznieniu zasad odpowiedzialności odszkodowawczej ze strony ubezpieczycieli oraz minimalizacja (aż wręcz do zaprzestania) pełnienia funkcji prewencyjnej w postaci finansowej (z funduszy składkowych lub nadwyżek bilansowych ubezpieczycieli) na realizowanie przedsięwzięć zabezpieczających lub wspomagających działalność prewencyjną.

Do tego należy dodać stosunkowo niewielką powszechność towarzystw ubezpieczeń wzajemnych i wykorzystanie ich w polskim systemie zarządzania ryzykiem w rolnictwie. Towarzystwa te zrzeszają przedsiębiorców rolnych, szczególnie tych niekomercyjnych – o charakterze lokalnym i regionalnym. Pomimo istniejących regulacji prawnych, które umożliwiają funkcjonowanie tego typu podmiotów ubezpieczeniowych oraz funduszy wzajemności, silna pozycja przedsiębiorstw komercyjnych – przy braku wystarczającego wsparcia ze strony państwa – nie pozwala na większy rozwój ubezpieczeń wzajemnych prowadzonych w formie, np. małego towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych czy związku wzajemności członkowskiej.

Mimo wielu lat funkcjonowania polskiego rynku ubezpieczeń w liberalnym modelu rynkowym, ubezpieczenia wzajemne, w tym te obejmujące ryzyko gospodarki rolnej obszarów wiejskich, nadal nie znajdują tu swojego miejsca, tak ze strony liczby ubezpieczonych, jak i tych rodzajów ryzyka, które we współczesnych warunkach zagrożeń powinny być objęte ubezpieczeniem. Stosunkowo skromna oferta niszowych ubezpieczycieli, pogłębiona zbyt niskimi kapitałami zabezpieczającymi, jest niewystarczająca dla potrzeb ochrony. Bez szczególnego, większego niż do tej pory zainteresowania państwa i optymalnego wsparcia (z wykorzystaniem funkcjonujących już i gotowych na takie przedsięwzięcia instytucji państwowych) istniejący obecnie system pomocowy nie spełnia oczekiwań sektora rolnego.

Utrata znaczenia ochronnej roli ubezpieczeń gospodarczych wobec polskiego rolnictwa, zmarginalizowanych nawet w ujęciu statystycznym⁵⁹, spowodowała przesunięcie głównej siły pomocowych działań państwa dla sektora rolnego i obszarów wiejskich na grunt działań i środków UE. Na uwagę zwraca fakt, że budowane od wielu lat (z udziałem Polski od ok. 20. lat) programy pomocowe UE dla rolnictwa – w postaci wyrównywania szans rozwojowych, poszerzone dalej na zwalczanie biedy i wykluczenia społecznego na tych obszarach – wobec niedostatecznych wymagań prawno-organizacyjnych organów UE oraz przy skutecznej polityce lobbingu części polskich

59. Co wcale nie oznaczało braku przyzwolenia w ustawodawstwie UE czy krajowych uregulowaniach prawno-praktycznych na бурлиwy rozwój rodzajów ubezpieczeń nacechowanych przymusem ich zawierania i to zarówno w ubezpieczeniach OC, jak i innych formach ochrony ubezpieczeniowej (np. AC czy zabezpieczenie umów kredytowych i pożyczkowych).

środowisk rolnych⁶⁰ zostały głównie skierowane na wsparcie charakteru dochodowego rolnictwa, czyli na zachowanie dochodowego status quo, a nie zabezpieczenie czy rozwój potencjału produkcyjnego sektora⁶¹. Ten drugi kierunek wsparcia tworzyłby szansę poprawy warunków bytowania wszystkich członków zbiorowości, łącznie z najbardziej tego potrzebującymi (także rodzinami nierolniczymi).

W polskich warunkach, to właśnie w tych kategoriach klasyfikacyjnych potrzeb należałoby ulokować liczne grupy środowiskowe z obszarów wiejskich, które nie spełniają warunków utrzymania się z produkcji rolnej lub nie dysponują innymi źródłami dochodu dostatecznymi dla utrzymania się. Pomocowe programy unijne, jak ten krajowy, nie zawierają odniesień programowych do ubezpieczeń gospodarczych, co mogło wynikać choćby z tych względów, że istniejące wcześniej programy upowszechniające odpowiedzialność odszkodowawczą wraz z ich rolą pomocową niesłusznie uznano w gospodarce neoliberalnej za wtrącanie się państwa do rynków gospodarczych, a ich realizację – z udziałem choćby pomocowym państwa – utożsamiano z upaństwowieniem ubezpieczeń w ideowo pojmowanej roli rynkowej państwa i uznawano za niepożądane.

Tymczasem lawinowo rosnące potrzeby kompensacyjne wymagają skutecznych – w formach prawnych i praktycznych – działań upowszechniających odpowiedzialność odszkodowawczą czy pomocowo-opiekuńczą, również w sferach rolnictwa i dziedzin pokrewnych, także z uwzględnieniem znaczących mocy kompensacyjnych metod ubezpieczeniowych.

Jak dotychczas, zainteresowanie tą problematyką pozostaje nadal w sferze skromnych liczbowo, teoretycznych z reguły opracowań autorskich wąskich grup specjalistów z różnych dziedzin nauki i praktyki.

Potrzeba rozwiązywania owych problemów staje się pilną koniecznością tym bardziej, że z powszechną niemal regularnością „wybuchają” nowe rodzaje zagrożeń czy to natury społecznej, przyrodniczej (jak np. ryzyko pandemiczne)⁶² czy w końcu polityczno-gospodarczej (np. związanej z sytuacją na świecie po agresji Rosji na Ukrainę).

60. R. Lewandowski, *Jaka polityka wobec wsi i rolnictwa* [w:] *Ocena komplementarności działań Polityki Spójności Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich*, red. I. Jędrzejczyk, Warszawa, Wyd. SGGW, 2008, s. 51–64. Zob. też W. Michna, *Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych makroregionów kraju*, cz. 1, Raport nr 93, Warszawa, IERiGŻ, 2008.

61. Zob. np. C. Klimkowski, *Ubezpieczenie produkcji rolnej...*, op. cit. Por. też R. Zelwianiński, *O potrzebie powszechnego ubezpieczenia budynków od ognia i innych zdarzeń losowych. Wybrane problemy*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2012, nr 12, s. 12, a chyba najszerszej już w 2002 roku M. Więckowski, *Zarządzanie ryzykiem powodzi* [w:] *Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2003, s. 520–530.

62. Piszą o tym S.H. Nowak i R. Nowak, *Polskie ubezpieczenia gospodarcze...*, op. cit.

Z konkluzji powyższych rozważań wynika szereg wniosków i postulatów, a wśród nich potrzeba podjęcia starań o pilne stworzenie stosownych, prawno-organizacyjnych możliwości, powszechnych (a więc raczej obowiązkowych) programów ochronno-ubezpieczeniowych rolnictwa, z wykorzystaniem odpowiadających im elementów nadzoru i opieki państwa oraz formuły wzajemnościowej jako najtańszej i najbardziej społecznie sprawiedliwej.

Trudno byłoby oczekiwać wprowadzenia stosownych rozwiązań bez uprzednich pogłębionych badań obecnego stanu sfery rolniczej, jej potrzeb i możliwości zaspokajania, zarówno w obecnej, jak i potencjalnie przyszłej formule rozwiązań – co do zakresu, formy, warunków zawarcia i wykonywania umów ubezpieczenia.

Jako że rozbity na wzajemnie przeciwstawne strony ze względu na interes ubezpieczeniowy, obecny polski rynek ubezpieczeń charakteryzuje się głęboką nierównowagą, z przewagą korzyści grupy ubezpieczycieli. Należałoby więc zadbać o powołanie – odpowiadającego interesom zainteresowanych podmiotów rynku – programu modernizacyjno-modernizacyjnego (swoistego „Krajowego Programu Odbudowy Sfery Ubezpieczeń”) określającego:

- zakres prac badawczych oraz obiektywnych ich wykonawców;
- przygotowanie raportu o stanie polskich ubezpieczeń gospodarczych (w tym też dla sfery rolnictwa i obszarów wiejskich), choćby według zasad obowiązującego ustawowego podziału ubezpieczeń;
- potrzeby modernizacji i moderacji modelu ubezpieczeń gospodarczych (także w rolnictwie), uwzględniającego dynamiczny rozwój zagrażających rodzajów ryzyka społecznego i przyrodniczego oraz zapotrzebowanie wynikające z perspektyw rozwoju społeczno-gospodarczego kraju fazy rewolucji informatycznej.

Bibliografia

- Balcerowicz L., *Odkrywając wolność. Przeciw zniewoleniu umysłów, Wybór tekstów i wystąpień*, Warszawa, Wyd. Zysk i S-ka., 2012.
- Banasiniński A., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Warszawa, Poltex, 1993.
- Brodecki Z., Marek W., Mogiński W. et al., *Ubezpieczenia w świetle zmieniającego się pojęcia odpowiedzialności*, „Studia Ubezpieczeniowe” 1989, t. X.
- Brzostek M., *Rola ubezpieczeniowa w strukturze organizacyjnej publicznego zakładu ubezpieczeń w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1976, nr 2.
- Czekaj Z., *Zagrożenia klimatyczne w rolnictwie a ubezpieczenia upraw*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2016, nr 2.

- Czyżewski A., Kata R., Matuszczak A., *Ważniejsze relacje w wydatkach budżetów rolnych Polski w latach 2015–2022. Studium porównawcze*, „Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists” 2022, t. XXIV, nr 3, <https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-e6240153-9fb5-49a0-9774-3ee7246250c0>, dostęp 8.11.2023.
- Dyrekcja Generalna ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich Komisji Europejskiej, *Wspólna polityka rolna w skrócie*, agriculture.ec.europa.eu, dostęp 25.03.2023.
- Parlament Europejski, *Wspólna polityka rolna (WPR) a Traktat*, <https://www.europarl.europa.eu/>, dostęp 28.03.2023.
- Europejski Trybunał Obrachunkowy, *Sprawozdanie specjalne nr 23/2019: Stabilizacja dochodów rolników – zapewniono kompleksowy zestaw narzędzi, ale należy upowszechnić ich stosowanie i zapobiec nadmiernym rekompensatom*, eca.europa.eu, dostęp 31.07.2022.
- Handsche J., Łyskawa K., *Społeczne aspekty ubezpieczeń majątkowych gospodarstw rolnych* [w:] *Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego*, red. T. Szumlisz, Warszawa, Wyd. SGH, 2010.
- Harvey D., *A Brief History of Neoliberalism* (wyd. polskie *Neoliberalizm. Historia katastrofy*), Wyd. Książka i Prasa, 2008.
- Holly R., *Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego – podsumowanie dyskusji w zespole tematycznym II* [w:] *Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2003.
- Holly R., Nowak A. (red.), *Insurance In the Polish Segment of the European Market A.D. 2004*, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2004.
- Jągła W., *KRUS a obowiązkowe ubezpieczenia rolnicze*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4.
- Jankowski R., Gudź P., *Wspólna polityka Rolna UE: Ewolucja mechanizmów i instrumentów*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2021, t. 14.
- Janowicz-Lomott M., Łyskawa K., *Funkcjonowanie dotowanych ubezpieczeń upraw w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2016, nr 2.
- Jędrzejczyk I., *Inwestycje sektora ubezpieczeniowego w świetle transatlantyckiego dialogu inwestycyjnego i handlowego* [w:] *Ubezpieczenia na rzecz gospodarki globalnej, sektorów i regionów*, red. I. Jędrzejczyk, Warszawa, SGGW, 2015.
- Jędrzejczyk I., *Ubezpieczenia wobec celów rozwoju regionalnego w świetle dokumentów strategicznych UE* [w:] *Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń (na przykładzie województwa świętokrzyskiego)*, Warszawa, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i obsługi Ryzyka, 2012.
- Kaczala M., Łyskawa K., *Wpływ ubezpieczeń dotowanych upraw na wynik finansowy wybranych rodzajów produkcji roślinnej*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 4.

- Klimowski C., *Ubezpieczenia produkcji rolnej – stan obecny i perspektywy*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 41.
- Kołodko G., *Dokąd zmierza gospodarka?*, „Rzeczpospolita – Ekonomia & Rynek”, 15.07.2021.
- Kołodko G., *Globalizacja rynków finansowych [w:] Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2003.
- Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Komunikacji, Unia Europejska, *Czym jest i czym się zajmuje Urząd Publikacji Unii Europejskiej*, 2022, <https://data.europa.eu/doi/10.2775/20550>, dostęp 8.11.2023.
- Kowalewski E., *Reforma polskiego prawa ubezpieczeń gospodarczych w latach 1990–2001 [w:] Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, red. T. Sangowski, Bydgoszcz – Poznań, Oficyna Wydawnicza Branta, 2002.
- Kowalewski E., Ziemiak M., Mogiński W.W., *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce (wykaz z komentarzem)*, Warszawa, Polska Izba Ubezpieczeń, 2013.
- Kreid E., *Siła płynąca z wiekowych tradycji [w:] U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*, Warszawa, PZU S.A., 1993.
- Krukowski P., Malinowska K., Nowak S. et al., *Wzajemność ubezpieczeniowa jako forma realizacji ubezpieczeń podmiotów sektora wydobywczego [w:] Przemysł Wydobywczo-przetwórczy węgla i rud żelaza a rozwój gospodarczy. Elementy historii, rola ubezpieczeń, potrzeby i kierunki rozwoju*, red. nauk. S. Nowak, Warszawa – Bydgoszcz, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, 2014.
- Krzyżanowski J.T., *Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej w Polsce*, wyd. II, Warszawa, CeDeWu, 2018.
- Kulawik J., *Przesłanki i wpływ na decyzje ubezpieczeniowe oraz skutki i zasady racjonalnego subsydiowania ubezpieczeń rolnych [w:] Analizy popytu i podaży na rynku ubezpieczeń rolnych*, red. nauk. M. Soliwoda, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2021.
- Lewandowski R., *Jaka polityka wobec wsi i rolnictwa [w:] Ocena komplementarności działań Polityki Spójności Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej na obszarach wiejskich*, red. I. Jędrzejczyk, Warszawa, Wyd. SGGW, 2008.
- Łańcucki J., *Finanse ubezpieczeń gospodarczych*, Warszawa, Poltext, 1993.
- Łozowski M., Obstawski Z., *Podstawy budowy Wspólnego Systemu Ubezpieczeń Rolnych w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2009, nr 2(51).
- Łyskawa K., *Ubezpieczenia dotowane upraw w Polsce a idea zarządzania ryzykiem w gospodarstwach rolnych w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu” 2009, nr 127.
- Łyskawa K., *Historyczny rozwój rynku ubezpieczeń upraw w Polsce [w:] Ubezpieczenia produkcji roślinnej w Polsce*, red. M. Kaczała, K. Rojewski, Warszawa, Poltext, 2015.
- Malinowska K., Nowak S., Śliwiński A., *Wzajemność ubezpieczeniowa jako forma realizacji ubezpieczeniowej [w:] Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń na przykładzie województwa świętokrzyskiego*, red. nauk. S. Nowak, Warszawa, Izba Gospodarcza Ubezpieczeń i Obsługi Ryzyka, 2012.

- Malinowska K.**, *Konflikt interesów w działalności brokerskiej w świetle obowiązującego prawa i tendencji europejskich* [w:] *Konkurencja i konkurencyjność na rynku ubezpieczeniowym*, red. M. Serwach, Warszawa, Fundacja Instytut Zarządzania Ryzykiem Społecznym, 2015.
- Misiąg J.**, *Rozmiary i algorytmy podziału publicznego wsparcia rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2023, t. 67, nr 2, https://www.dbc.wroc.pl/Content/122138/Misiag_Misiag_Rozmiary_i_algorytmy_podzialu.pdf, dostęp 8.11.2023.
- Mogilski W.W.**, *Perspektywy rozwoju ubezpieczeń obowiązkowych. Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” 2008, nr 1197.
- Mogilski W.W.**, *Ubezpieczenia obowiązkowe w polskim systemie prawnym*, „Prawo Asekuracyjne” 1997, nr 1.
- Mogilski W.W.**, *Podstawowe kierunki zmian prawnych dotyczących ubezpieczeń obowiązkowych*, „Prawo – Ubezpieczenia – Reasekuracja” 1999, nr 11.
- Mogilski W.W.**, *Przymus ubezpieczenia na tle projektu ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1.
- Najwyższa Izba Kontroli**, *Informacja o wynikach kontroli. Wspieranie środkami publicznymi systemu ubezpieczeń rolniczych, KRR.430.00.2019*, nr ewid. 21/2020/P/19/07/KRR, Warszawa 2020, www.nik.gov.pl, dostęp 16.03.2023.
- Napiórkowski B.**, *Ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne w rolnictwie*, Warmińsko-Mazurski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Olsztynie, Olsztyn 2022.
- Narodowy Bank Polski**, *Raport Roczny 2005*, Warszawa, NBP, 2006, https://ssl.nbp.pl/publikacje/raport_roczny/raport_2005.pdf, dostęp 2.04.2023.
- Nègre F., Parlament Europejski**, *Wspólna polityka rolna (WPR) a Traktat*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/103/wspolna-polityka-rolna-wpr-a-traktat>, dostęp 28.03.2023.
- Nowak R.**, *Nowe przepisy o ubezpieczeniach rolnych w odbiorze społecznym*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1985, nr 6.
- Nowak R.**, *Wczoraj i dziś ubezpieczeń w rolnictwie* [w:] *U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*, Warszawa, PZU, 1993.
- Nowak S.H.**, *Problemy 25-lecia polskiego rynku ubezpieczeń (przymus ubezpieczenia w rolnictwie)* [w:] *Ubezpieczenia na rzecz gospodarki globalnej, sektorów i regionów*, red. I. Jędrzejczyk, Warszawa, SGGW, 2015.
- Nowak, S.H.**, *Ubezpieczenia na tle realizacji przepisów wykonawczych do ustawy o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych*, PUG Nr 11/1986.
- Nowak S.H.**, *Gotowość konkurencyjna polskiego rynku ubezpieczeń* [w:] *Konkurencja i konkurencyjność na rynku ubezpieczeniowym*, red. M. Serwach, Warszawa, Instytut Zarządzania Ryzykiem Społecznym, 2015.
- Nowak S.H.**, *Problematyka szkody i odszkodowania w prawie odszkodowawczym a zakres ubezpieczeniowej odpowiedzialności gwarancyjno-repartycyjnej*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1982, nr 12.
- Nowak S.H.**, *Szkoda i zakres jej kompensacji w obowiązkowym ubezpieczeniu budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1983, nr 2.

- Nowak S.H.**, *Nowa ustawa o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1984, nr 10.
- Nowak S.H.**, *Rynkowy model polskich ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie w okresie przygotowań do wejścia do UE (lata 1990–2004)*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2021, nr 2(76).
- Nowak S.H., Jagodziński J.**, *Kryzys stałym elementem funkcjonowania polskich ubezpieczeń? Refleksje na tle dyskusji o stanie rynku ubezpieczeń [w:] Polski obszar europejskich rynków finansowo-ubezpieczeniowych A.D. 2017*, red. A.Z. Nowak, S. Nowak, J. Jagodziński, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.
- Nowak S.H., Nowak R.R.**, Artykuł recenzyjny do pracy zbiorowej *Konkurencja i konkurencyjność na rynku ubezpieczeniowym*, red. M. Serwach, Łódź, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2015, nr 19(2).
- Nowak S.H., Nowak R.R.**, *Polskie ubezpieczenia gospodarcze wobec zjawisk katastroficznych, w tym pandemicznych (wpływ zdarzeń katastroficznych na rynek ubezpieczeń rolnych)*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia” 2022, nr 1(77).
- Olszewski P.**, *Kancelarz Jacek Małachowski (1737–1821)*, Kielce, Agencja „JP” s.c., 2013.
- Orlicka, J.**, *O kontrowersjach wokół ustawy o dopłatach do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2006, nr 1(29).
- Orlicka J., Orlicki M.**, *Obowiązkowe ubezpieczenie budynków rolniczych w świetle nowej regulacji – wybrane zagadnienia*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2003, nr 4(20).
- Orlicki M.**, *Przymusowe ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków*, „Studia Ubezpieczeniowe” 2009.
- Ortyński K.**, *Rynek ubezpieczeniowy nowych członków Unii Europejskiej (krajów nowej Unii) [w:] Jednolity rynek ubezpieczeń Unii Europejskiej (Procesy rozwoju i integracji)*, red. J. Monkiewicz, Bydgoszcz – Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2005.
- Piotrowska A.**, *Rola państwa w rozwoju ubezpieczeń katastroficznych [w:] Ryzyko ubezpieczeniowe w ochronie środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021, https://www.researchgate.net/publication/358770168_ROLA_PANSTWA_W_ROZWOJU_UBEZPIECZEN_KATASTROFICZNYCH_THE_GOVERNMENT'S_ROLE_IN_THE_DEVELOPMENT_OF_CATASTROPHIC_INSURANCE, dostęp 8.11.2023.
- Płonka M.**, *Idea wzajemności wobec wyzwań rynku ubezpieczeniowego XXI wieku [w:] Ubezpieczenia wobec wyzwań XXI wieku*, red. W. Ronka-Chmielowiec, Wrocław, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, 2008.
- Podstawka M., Pawłowska-Tyszko J.**, *Rozwój rynku ubezpieczeń wzajemnych [w:] Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022.
- Pokrzyński L.**, *150 lat ubezpieczeń na ziemiach polskich w latach 1803–1914 [w:] 150 lat ubezpieczeń w Polsce*, Warszawa 1960.

- Polska Izba Ubezpieczeń**, Raporty roczne z lat 2010–2021, <https://piu.org.pl/raport-roczny-piu/>, dostęp 6.03.2023.
- Polska Izba Ubezpieczeń**, *Ubezpieczyciele wypłacili poszkodowanym niemal 22,5 mld zł*, <https://piu.org.pl/ubezpieczyciele-wyplacili-poszkodowanym-niemal-225-mld-zl/>, dostęp 30.03.2023.
- Polska Izba Ubezpieczeń**, *Ubezpieczyciele wypłacili poszkodowanym ponad 11,5 mld zł*, <https://piu.org.pl/ubezpieczyciele-wyplacili-poszkodowanym-ponad-115-mld-zl/>, dostęp 30.03.2023.
- Poznański K.Z.**, *Wielki przekręt. Klęska polskich reform*, Wyd. Towarzystwo Wydawnicze i Literackie, 2020.
- Praca zbiorowa**, *Problemy i kierunki unormowań rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce*, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2002.
- Praca zbiorowa**, *U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*, Warszawa, PZU S.A., 1993.
- Praca zbiorowa**, *Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego, Wyzwania i oczekiwania*, Warszawa, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 2003.
- Przewalska K.**, *Przebudowa polskiego prawa ubezpieczeniowego [w:] Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, Warszawa, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 2003.
- Przybytniowski J.W., Bucki D.**, *Historia ubezpieczeń gospodarczych w Polsce i na ziemi kieleckiej [w:] Almanach Świętokrzyski, t. III, Świętokrzyski obszar rynków finansowo-ubezpieczeniowych oraz jego rola inwestycyjno-ochronna w procesie uprzemysłowienia regionu*, red. S. Nowak, A.Z. Nowak, J. Jagodziński, Warszawa, IGUiOR i Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Rogers P.P., Schönfelder B., Schütte E.**, *Insurance In Socialist Est Europe*, New York, Westport, London, Praeger, 1988.
- Rojewski K.**, *Stan ubezpieczenia polskiego rolnictwa oraz wysokość odszkodowań z tytułu szkód spowodowanych przez żywioły [w:] Problemy i kierunki unormowań rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce*, Warszawa, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 2002.
- Rozporządzenie Ministra Finansów** z 3 kwietnia 1997 roku w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych, Dz. U. 1997 nr 36 poz. 220.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE)** nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 roku ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009, Dz. Urz. UE L 347/608.
- Rudke M.**, *Dobre polisy przyniosły sukces w rankingu, „Rzeczpospolita”*, 28.05.2021.
- Sangowski T.**, *Ubezpieczenia gospodarcze*, Warszawa, Poltext, 2001.
- Sangowski T.**, *Polski rynek ubezpieczeń – stan i kierunki rozwoju [w:] Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, red. T. Sangowski, Bydgoszcz – Poznań, Oficyna Wydawnicza Branta, 2002, s. 179–229.
- Sąd Najwyższy**, Wyrok z 13.05.1983 roku w sprawie ARN 6/83.

- Soliwoda M., *Weryfikacja praktyczna proponowanych produktów ubezpieczeniowych i skonstruowanie systemu holistycznego zarządzania ryzykiem (pilotaż)*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2022.
- Soliwoda M., Herda-Kopańska J., Gorzelak A. et al., *Instrumenty zarządzania ryzykiem w rolnictwie – rozwiązania krajowe i międzynarodowe. Rolnictwo Polskie i UE 2020+ wyzwania, szanse, zagrożenia, propozycje*, red. nauk. J. Pawłowska-Tyszko, Warszawa 2016.
- Soliwoda M., Kurdyś-Kujawska A., *Identyfikacja reguł podejmowania decyzji ubezpieczeniowych [w:] Analizy popytu i podaży na rynku ubezpieczeń rolnych*, red. nauk. M. Soliwoda, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 2021.
- Sopoćko A., *Ubezpieczenia w Polsce A.D. 2003. Gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy [w:] Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2003.
- Standar A., Mrówczyńska-Kamińska A., *Ocena podmiotów ubezpieczeniowych grupy PZU na rynku ubezpieczeń – wybrane aspekty*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2016, nr 20.
- Stankiewicz D., *Wspólna polityka rolna*, <http://orka.sejm.gov.pl>, dostęp 27.03.2023.
- Studenci przedmiotu „Systemy ubezpieczeń”, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, Wydz. Zarządzania, 1997–2004.
- Szelągowska A., *Rozwój systemu zarządzania ryzykiem w rolnictwie [w:] Regionalny program rozwoju na tle strategii UE „Europa 2020” z uwzględnieniem roli ubezpieczeń na przykładzie województwa świętokrzyskiego*, Warszawa 2012.
- Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą, 25.03.1957.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, 26.10.2012, Dz. Urz. UE C 326/47, wersja skonsolidowana.
- Nowak A.Z., Fuchs D., Nowak S. (red.), *Umowa ubezpieczenia. Dyskusja nad formą prawną i treścią uwarunkowań*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego.
- Ustawa z 28 marca 1952 roku o ubezpieczeniach państwowych, Dz. U. 1952 nr 20 poz. 130.
- Ustawa o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych z 20 września 1984 roku, Dz. U. nr 45 poz. 242.
- Ustawa z 28 lipca 1990 roku o działalności ubezpieczeniowej, Dz. U. nr 59 poz. 344 ze zm.
- Ustawa z 22 maja 2003 roku o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2003 nr 124 poz. 1152.
- Ustawa z 7 lipca 2005 roku o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2005 nr 150 poz. 1249.
- Wałcerz D., *PZU SA na polskim rynku ubezpieczeniowym [w:] U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*, Warszawa, PZU S.A., 1993.
- Warkało W., *Ubezpieczenia utraconych korzyści, ubezpieczenia wartości nowej i ubezpieczenie w wartości atakowanej a zasada odszkodowania [w:] Materiały II Światowego Kongresu Prawa Ubezpieczeniowego (niem. Zweiter Weltkongress für Versicherungsrecht)*, t. II Karlsruhe 1987.
- Wąsiewicz A., *Koncepcja legislacyjnej przebudowy systemu prawa ubezpieczeń gospodarczych*, „Prawo Asekuracyjne” 1997, nr 3(12).

Polski system ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie i sferach pokrewnych

Wąsiewicz A., *Umowa ubezpieczenia*, „Prawo Asekuracyjne” 1997, nr 3.

Więckowski M., *Zarządzanie ryzykiem powodzi* [w:] *Ubezpieczenia w polskim obszarze rynku europejskiego. Wyzwania i oczekiwania*, IGUiOR, WSPiZ im. L. Koźmińskiego, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Branta, 2003.

Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), *Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi*, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, FDPA 2008.

Zelwiański R., *O potrzebie powszechnego ubezpieczenia budynków od ognia i innych zdarzeń losowych – wybrane problemy*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2012, nr 12(1).

otrzymano: 13.04.2023
zaakceptowano: 06.06.2023

*Ten artykuł jest objęty licencją Creative Commons Attribution 4.0
Licencja międzynarodowa (CC BY 4.0)*

